

DALÂLET

ederse, üstelik bu tutumunu inatla sürdürürse bir taraftan dalâlet kendisine güzel görünmeye başlarken diğer taraftan hidâyet yoluna girmesi zorlaşır ve bu kişi gittikçe hidâyetten uzaklaşır. Daha sonra bu tutum onda hâkim bir karaktere dönüşür ve nihayet artık dalâletten kurtulması imkânsız hale gelir (*Tafsîlü'n-neş'eteyn*, s. 104, 107-108). Fâhreddin er-Râzî, Eş'arî'nin fikrine uymakla birlikte ona açıklık getirmeye çalışır. Ona göre insanın bütün fiillerinde olduğu gibi dalâlet fiilinin de meydana gelebilmesi için kalbinde bunun faydalı veya cazip olduğunu telkin eden bir temayülün bulunması gerekir. Diğer temayüller gibi bunun da Allah tarafından yaratıldığını kabul etmek icap eder. Aksi takdirde bir yaratıcı olmadan kendi kendine oluş inancı ortaya çıkar ki bu sonuçta Allah'ın varlığını inkâra kadar giden bir çıkmazdır. Şu halde dalâleti dileyip yaratan Allah'tır. Râzî ayrıca, Allah'ın ezeli ilmiyle kulların yapacağı fiilleri önceden bildiğini ve bu bilginin zıddının meydana geleceğini de dikkate alarak dalâletin Allah'tan olduğunu söyler.

Mâtürîdiyye âlimleri dalâleti Allah'ın irade, ilim ve yaratma sıfatları çerçevesinde açıklamakla birlikte, insanın sorumluluğunu daha mâkul bir temele dayandırmak amacıyla, dalâlete düşmekteki asıl rolü insanın tercihine bağlamak istemişlerdir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye göre idlâl hidâyet gibi ilâhî bir fiildir. İlâhî fiilin anlamı ise Allah'ın her şeyi lâ-yık olduğu şekilde yaratmasıdır. Bu yaratış kul için ilâhî lutf (hidâyet) çerçevesinde olabileceği gibi adâlet (dalâlet) çerçevesinde de olabilir. Bu sebeple dalâlet ilâhî adâletin gereği olarak vücut bulur. Dalâlete düşürmenin mânası ise gönüllerin hidâyete karşı daraltılması ve iman ile itaatin meşakkatli gösterilmesinden ibarettir. Sonuç olarak dalâlet kulun onu dilemesiyle hâsıl olur (*Kitâbü't-Tevhîd*, s. 287, 313-314). Daha sonra gelen Mâtürîdî âlimleri, kulun istemesi halinde dalâletin Allah tarafından yaratıldığını açıkça belirtmişlerdir (Pezdevî, s. 45, 127; Sâbûnî, s.79; Elmalılı, III, 2087). Mâtürîdîler'e göre dalâleti seçmek suretiyle kul sorumlu tutulmakta, onu yaratmış olmakla da Allah dalâlete sevk etmiş bulunmaktadır.

Selefiyye'ye mensup âlimlerin dalâlet konusunda benimsedikleri görüşlerle Eş'arîler'in görüşleri arasında fark yoktur. Selefiyye'ye bağlı olduğu kabul edilen İbn Hazm, Allah'ın kâfirleri sapıt-

masını yardımını kesmesi, onları inkârı seçmelerini sağlayacak bir tabiat ve psikolojide yaratması, şeytanın güzel göstererek telkin ettiği kötü duyguları akıl gücüne baskın getirmesi tarzında açıklar (*el-Faşl*, III, 70-74). Ancak son dönem Selef âlimlerinden M. Reşîd Rızâ, dalâletin gerçekleşmesine ilişkin farklı bir yorum getirmek istemiştir. Ona göre dalâlet, doğrudan doğruya insanın aklını kullanma tarzına ve bununla ilgili olarak Allah'ın vazettiği küllî kanuna bağlıdır. Allah, gerçeği bulmak için aklını ve duyularını kullanmayan veya bunların verilerine bilerek uymayan, hidâyete karşı dalâleti seçip onu azgınlık derecesine kadar götürülenleri sapıtacağına hükmetmiş ve bu hususta umumi bir kanun koymuştur. Dalâlete sevk edilen kişi bu kanunun gereği olarak sapıklıkta kalır. Allah, hiçbir sebep ve hikmet olmaksızın dalâleti doğuştan sahip olunan bir karakter şeklinde kullarında yaratmaz. Bundan dolayı, dalâlet hem insan iradesinin hem de vaz edilen umumi kanun vasıtasıyla ilâhî iradenin bir sonucudur (*Tefsîrü'l-menâr*, I, 241; VII, 402; IX, 459; ayrıca bk. FİİL).

Dalâleti sadece ilâhî irade ve takdire bağlı kabul eden ve bu konuda insanın hiçbir fonksiyonu bulunmadığını öne süren Cebriyye'nin görüşü bir tarafa bırakılacak olursa, Mu'tezile ve Ehl-i sünnet âlimlerinin hemen hemen tamamının insanların dalâleti isteyerek seçtikleri veya dalâlete düşmelerinde irade ve davranışlarının mutlaka etkili olduğu hususunda birleştikleri görülür. Bununla birlikte Allah'ın kullarından dilediğini dalâlete sevkedeceğini bildiren nasrlara zihinleri tatmin edici yorumlar getirmekte bütün mezheplerin zorlandıkları anlaşılmaktadır. Öyle görünüyor ki kulların fiilleriyle, ayrıca kader ve ilâhî sıfatlarla bağlantısı bulunan dalâlet konusunu itiraz edilemeyecek şekilde çözüme kavuşturmak kolay değildir. Nitekim kendisi de bir Eş'ariyye âlimi olan Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* adlı eserinin "Tevbe" bölümünde (IV, 6-7) Cebriyye, Mu'tezile ve Eş'ariyye'nin dalâlet meselesini de kapsayan kader ve irade hürriyeti konusundaki görüşlerini, körlerin el yordamıyla tanımaya çalıştıkları fili tarif eden açıklamalarına benzetmiş, bu görüşlerin doğru ve yanlış yönleri bulunduğunu belirttiğinden sonra meselenin akli ve tecrübi bilgiler yoluyla çözümlenemeyeceği sonucuna varmıştır. Bu güçlük, sapıtma ve doğru yola iletme eylemlerinin

de bir kısmını oluşturduğu ilâhî fiillerin mahiyetleri ve yaratıklarla ilişkileri hakkında yeterli bilgiye sahip olamayışımızdan, ayrıca Allah'ın zâtı, sıfatları ve fiilleri itibarıyla zaman kategorisiyle sınırlı olmamasına karşılık bizim zamanlı varlık olmamız ve zaman kalıpları içinde düşünmemiz gibi sebeplerden ileri gelmektedir (ayrıca bk. KADER).

BİBLİYOGRAFYA :

- Kâsim b. İbrâhim er-Ressî, *er-Red 'ale'l-Mücbire* (*Resâ'ilü'l-'adl* içinde, nşr. Muhammed Amâre), Beyrut, ts. (Dârü'l-Hilâl), I, 113-117; Yahyâ b. Hüseyin el-Hâdî, *er-Red 'ale'l-Mücbire* (*Resâ'ilü'l-'adl* içinde), II, 35 vd., 89-91; Hayyât, *el-İntişâr*, s. 89-90; Eş'arî, *el-İbâne* (Fevkiyye), s. 213-214; a.mlf., *Uşûlü Ehlî's-sünne ve'l-cemâ'a* (nşr. Muhammed Seyyid el-Cüleynid), Kahire 1987, s. 77; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 287, 313-314; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-makâlât*, s. 103, 104; Bakkâlânî, *et-Temhid* (İmâdüddin), s. 377-378; Kâdî Abdülcebbar, *Mütesâbihü'l-Kur'ân* (nşr. Adnan Muhammed Zerzûr), Kahire 1969, s. 57, 65-67, 72, 476, 506; Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn* (nşr. Hans Peter Linss), Kahire 1383/1963, s. 45, 127, 129; Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, s. 141-142; İbn Hazm, *el-Faşl* (Umeyre), III, 66-74; Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-şifât*, s. 151; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Mu'temed ft usûlü'd-dîn* (nşr. Vedî Zeydân Haddâd), Beyrut 1974, s. 133-134; Ebû Saîd el-Mütevellî, *el-Gunye ft usûlü'd-dîn* (nşr. İmâdüddin Ahmed Haydar), Beyrut 1406/1987, s. 129-130; Râgıb el-İsfahânî, *Tafsîlü'n-neş'eteyn ve taḥşîlü's-sa'âdeteyn*, Beyrut 1983, s. 104-108; Gazzâlî, *İhyâ'*, IV, 6-7; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 139; Fâhreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, II, 49, 138-139, 141-143; XI, 48; XIII, 180; XXVIII, 280; a.mlf., *Esâsü't-takdîs*, Kahire 1354/1935, s. 5; Cüveynî, *el-İrşâd* (Muhammed), s. 211-212; Beyzâvî, *Tavâli'u'l-envâr*, İstanbul 1305, s. 392-397; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, Bulak 1281, s. 232-233; Seffârînî, *Levâmi'u'l-ebrâr* (*Levâmi'u'l-envârî'l-behiyye* içinde), Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İslâmî), I, 335; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 135, 136; III, 2087-2088; VIII, 5900-5901; Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, I, 69-72, 241; II, 94; VII, 402-404, 553; VIII, 376; IX, 459, 562; Muhammed Yûsuf Mûsâ, *el-Kur'ân ve'l-felsefe*, Kahire 1982, s. 138-150; Sadreddin el-Kabancî, *el-Kitâbü'l-'Akâ'id*: Allah, Beyrut, ts. (Dârü't-Taâruf), s. 210-213.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

DA'LEC b. AHMED

(دعلج بن أحمد)

Ebû Muhammed Da'lec b. Ahmed
b. Da'lec es-Sicistânî
(ö. 351/962)

Muhaddis ve fakih.

259'da (872-73) Sicistan'da doğdu. Ticaret için gittiği Mekke, Medine, Irak, Horasan ve çevresinde Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Ebû Müslim el-Keccî, Osman b. Saîd ed-Dârimî, Muhammed b.

İbrâhim el-Büşencî, Ali b. Abdülazîz el-Begavî ve İbn Huzeyme gibi âlimlerden hadis tahsil etti. Kendisinden de Dârekutnî, İbn Şâzân el-Bağdâdî, Ebû İshak el-İsferâyînî ve Hâkim en-Nisâbü'rî gibi âlimler rivayette bulundular.

Da'lec bir süre Mekke'de kaldı. Fakat üç bedevînin onu, "Horasanlı bir hemşehrin bizim kardeşimizi öldürdü, biz de seni öldüreceğiz" diye tehdit etmesi üzerine Mekke'yi terk ederek Bağdat'a yerleşti. Çok zengin ve hayır sever bir kimse olan Da'lec Mekke, Bağdat ve Sicistan'da hadisçilerin istifadesine tahsis edilmiş vakıflar kurdu. Hatîb el-Bağdâdî onun cömertliğiyle ilgili birçok menkıbe nakletmektedir (*Târîhu Bağdâd*, VIII, 389-392).

Da'lec Nîşâbur'a gittiği zaman İbn Huzeyme'nin bütün eserlerini elde etti. Dârekutnî de onun rivayetlerini ihtiva eden kitapları *müsned** tertibine koydu ve Şu'be ile Mâlik b. Enes'in rivayetlerini bir araya getirdi. Da'lec şüphe ettiği hadislerin üzerine işaret koyardı. Dârekutnî hocaları arasında ondan daha *sika** ve titiz birini görmediğini söylemektedir. Da'lec adı geçen *Müsned*'i, her iki varak arasına bir dinar koyarak incelemesi için İbn Ukde'ye gönderdi. Bu sebeple onun en sağlam rivayetlere sahip olduğu kabul edilmektedir. Aynı zamanda fakih olduğu ve çeşitli fetvalar verdiği de bilinen Da'lec 20 Cemâziyelâhîr 351'de (26 Temmuz 962) Bağdat'ta vefat etti.

Müsned'inin günümüze kadar geldiği bilinmemekle beraber *Müsnedü'l-mukillîn* adlı eserinden seçilen hadisleri ihtiva eden bir nüsha Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Mecmua, nr. 34, vr. 105^a-127^b).

BİBLİYOGRAFYA :

Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 387-393; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, XVI, 30-35; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 881-882; a.mlf., *el-İber*, II, 87; Sübkî, *Tabakât*, III, 291-293; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 241-242; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 8; Kettânî, *er-Risâletü'l-müste'rafe*, s. 73; Sezgin, *GAS*, I, 188; Kays Âl-i Kays, *el-İrâniyyân*, II/2, s. 402-408.

İSMAİL L. ÇAKAN

DALGIÇ AHMED AĞA

(ö. 1016/1607)

Osmanlı Hassa başmimarı.

Ahmed Ağa'nın önceleri orduda *serdengeçti** olduğu ve Dalgıç lakabını bu sırada aldığı, daha sonra *dergâh-ı âlî** çavuşluğuna yükseldiği, Mimar Sinan ta-

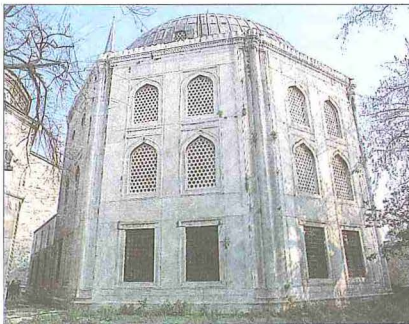
rafından yetiştirildiği ve Sedefkâr Mehmed Ağa ile birlikte saray sedefkârlarından Ahmed Usta'ya çıraklık yaptığı bilinmektedir. Devrin saraya bağlı sanat ve mimari geleneğine uygun olarak devşirme sistemiyle ordudan yetişen Ahmed Ağa, sedefkârlığı döneminde hendese öğrenmiş ve mimarlık mesleğine geçmiş olmalıdır.

Dalgıç Ahmed Ağa'nın mimarlıkla ilgili vesikalarda adına 1590 yılından itibaren rastlanır. Bu tarihte Başmimar Dâvud Ağa'nın yaptığı Topkapı Sarayı Yalı Kapısı'ndaki Kasr-ı Cedîd'in (Sadrazam Sinan Paşa tarafından Sultan Bayezid Köşkü'nün yerine yaptırılan Sepetçiler Kasrı'nın ilk hali) inşaatında malzeme temini işleriyle uğraşmıştır. Nitekim 1593'te de İstanbul'dan çıkarılacak kerestelerin dergâh-ı âlî çavuşlarından Mimar Dalgıç Ahmed Çavuş'un iznine tâbi olduğuna dair bir kayıt mevcuttur.

Hassa mimarları ocağında geleneksel hiyerarşi içinde yükselerek 1595 yılında Suyolcu nâzırı tayin edilen Ahmed Ağa, başmimar olmadan önce "paşa" unvanıyla bir süre Erzurum, Şam ve Halep beylerbeyliklerinde bulunmuştur. Suyolcu nâzırlığında Başmimar Dâvud Ağa'nın 1598 yılında ölümüne kadar kalan Ahmed Ağa, bu dönemde Kırkçeşme su yolu ile Ayasofya Çarşısı, Demirhane Çeşmesi, Galata ve Silivri camilerinin su yollarının yapım, onarım işleriyle ve Topkapı Sarayı su yolunun üzerindeki engellerin kaldırılmasıyla uğraşmıştır.

Başmimar olduğu yıllarda (1598-1605) kendisine mal edilen en ünlü eser, Ayasofya hazîresindeki III. Murad Türbesi'dir. Sultanın 1595'te ölümü üzerine oğlu III. Mehmed'in emriyle başlanan tür-

Dalgıç Ahmed Ağa'nın başmimarlığında inşa ettiği Ayasofya dış avlusundaki III. Mehmed Türbesi - İstanbul

be inşaatının önce Dâvud Ağa'nın, onun ölümünden sonra da Dalgıç Ahmed Ağa'nın yönetiminde sürdürüldüğü sanılmaktadır. 1599 yılında tamamlanan yapının sedef kakmalı ahşap kapısı üzerinde ve kitâbelikte, bu dönem eserlerinde nâdir görülen bir özellik olarak "amel-i Dalgıç Ahmed" ibaresinin bulunması ve ayrıca kapı halkası yerinde süsleme ustasının adının da (İsmâil) verilmesi, türbenin Dalgıç Ahmed Ağa yönetiminde tamamlandığını gösterir. Dalgıç Ahmed Ağa'ya Dâvud Ağa döneminden kalan diğer bir önemli çalışma da Safiye Sultan tarafından Eminönü'nde başlatılan Yeni Vâlide Camii inşaatıdır. Fakat yalnız 1011 (1602-1603) yılında sürdürüldüğü görülen inşaat kısa süre sonra bırakılmış ve ancak Hatice Turhan Sultan'ın vakfı olarak 1663'te tamamlanabilmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Dalgıç Ahmed Ağa'nın başmimarlık dönemine ait belgeler arasında bulunan Masârif-i Şehriyârî Rûznâmçesi'ne (BA, KK, nr. 7102) göre onun tarafından gerçekleştirilen yapım işleri şunlardır: Sarây-ı Cedîd (Topkapı Sarayı) padişah hamamı, Harem Dairesi'nde vâlide sultan ve Dârüssaâde ağası odaları tamiri, Eski Saray'da padişah odasının billür camlarla tezyini, Enderun ve Bîrun odalarının camlatılması, ağalar, teberdarlar ve bîmar odalarının tamiri, Galata Sarayı ağası köşkü tamiri, mutfak ve helvahânenin yenilenmesi, İbrâhim Paşa Sarayı'na gılgıman odaları yapımı ve bazı tamirat, yenicheri odaları, Büyük İstabl-ı Âmire, Şeyh Vefâ Meydanı'nda Küçük İstabl-ı Âmire binaları, Beşiktaş, Kavak ve Dil iskeleleri, Atmeydanı'ndaki fırınlar, Kâğıthane'de Baruthâne, Sultanahmet'te Aslanhâne-i Hâssa, Divanyolu'nda Sinan Paşa ve Mirza Baba türbeleri, Fethiye Camii, Büyük ve Küçük Ayasofya Çarşısı'ndaki Karabaş Tekkesi ve yenicheri ağası sarayı onarımları. Belgeye göre bu çalışmaların İstanbul kâğıdı üzerine resimleri de yapılmıştır. Ayrıca kendi imzası ile mühürünü taşıyan 1011 (1602-1603) tarihli bir arzda, listede adı geçmeyen Davutpaşa'daki köşkün çinilerinin tedarikiyle ilgili olarak İznikli çinicilerle yazışmasına dair bilgiler vardır.

Ahmed Ağa'nın bütünüyle kendisinin yaptığı eserler, Ayasofya hazîresindeki selâtin türbelerinin sonuncusu olan III. Mehmed Türbesi ile burada bulunan ahşap cüz mahfazasıdır. Türbenin yapımıyla ilgili olarak I. Ahmed'in Galata kadısı-